

**ТИПОЛОГІЯ ЕЛЕМЕНТІВ
ГЕОМЕТРИЧНИХ ОРНАМЕНТІВ
ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З РІЗНОВИДАМИ
ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО
МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ**

Олексій Чистіков,
<https://orcid.org/0000-0002-4488-427X>
аспірант,
Київський національний
університет культури і мистецтв,
Київ, Україна
chistikovalexey@gmail.com

**TYOLOGY OF ELEMENTS
OF GEOMETRIC ORNAMENTS
AND THEIR RELATIONSHIPS WITH
VARIETIES OF DECORATIVE
AND APPLIED ARTS OF UKRAINE**

Oleksiy Chystikov,
<https://orcid.org/0000-0002-4488-427X>
PhD Student,
Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
chistikovalexey@gmail.com

Анотація

Метою дослідження є спроба виявити характерні ознаки орнаментів кожного з видів декоративно-прикладного мистецтва України та систематизувати основні елементи геометричного орнаменту. **Методологія.** Були використані методи аналізу абстрагування та порівняння. Метод теоретичного узагальнення дав змогу підвести підсумки даного дослідження. **Наукова новизна** полягає у складенні типології елементів геометричного орнаменту на основі аналізу широкої бази зразків різних видів декоративно-прикладного мистецтва; а також – у встановленні типовості та унікальності тих чи інших видів елементів для різних видів декоративно-прикладного мистецтва. **Висновки.** Множину графічних елементів, виділених в процесі аналізу різновидів українського декоративно-прикладного мистецтва, можна розділити на 6 типів: кутасті лінії, лінії комплексного характеру, пластичні лінії, кутасті форми, пластичні форми, комбіновані пластично-кутасті форми. В свою чергу, кутасті форми поділяються на чотирикутники прості та комбіновані, трикутники, шестикутники, східчасті форми та складні багатокутні фігури. Пластичні форми поділяються на кільця та півкола, кола та овали, гострокінцеві овали. Складено таблицю та схеми розподілу елементів геометричного

Abstract

The purpose of the research is to try to identify the characteristic features of ornaments of each type of decorative and applied art of Ukraine and to systematize the main elements of geometric ornament. **Methodology.** Abstraction and comparison analysis methods were used. The method of theoretical generalization made it possible to summarize the results of this study. **The scientific novelty** consists in compiling a typology of elements of geometric ornament based on the analysis of a wide base of samples of various types of decorative and applied art; as well as in establishing the typicality and uniqueness of certain types of elements for various types of decorative and applied art. **Conclusions.** The set of graphic elements identified in the process of analyzing varieties of Ukrainian decorative and applied art can be divided into 6 types: angular lines, complex lines, plastic lines, angular forms, plastic forms, combined plastic-angular forms. In turn, angular shapes are divided into simple and combined quadrilaterals, triangles, hexagons, stepped shapes and complex polygonal shapes. Plastic forms are divided into rings and semicircles, circles and ovals, pointed ovals. A table and diagrams of the distribution of elements of geometric ornament have been compiled. It was determined that the most typical elements

орнаменту. Визначено, що найбільш типовими елементами, що репрезентують одразу кілька спрямувань декоративно-прикладного мистецтва України, варто вважати скісні насічки та риси, зигзаги, трикутники, ромби та зірки. Вони зустрічаються у зразках всіх розгалужень декоративно-прикладного мистецтва України. У той же час геометричні фігури і форми на основі їх групувань, таких як східчасті ромби та східчасті трикутники, є властивими винятково для ткацтва і килимарства. Поєднання лекальних форм і кутів, а також елементи на основі краплі і гострокутних овалів є властивими виключно до писанкарства.

representing several directions of decorative and applied art of Ukraine should be considered slanted notches and dashes, zigzags, triangles, rhombuses and stars. They are found in samples of all branches of decorative and applied art of Ukraine. At the same time, geometric shapes and forms based on their groupings, such as stepped rhombuses and stepped triangles, are unique to weaving and carpet making. The combination of patterned shapes and angles, as well as elements based on drops and acute-angled ovals are characteristic exclusively of pysankarstvo.

Ключові слова:

геометричний орнамент, структурні елементи, декоративно-прикладне мистецтво, типологія, класифікація, архетиповість, унікальність.

Keywords:

geometric ornament, structural elements, decorative and applied art, typology, classification, archetype, uniqueness.

Вступ **1**

Геометричний орнамент є об'єктом дослідження багатьох науковців різних сфер наукового знання. Існує багато спроб класифікувати та розділити орнамент на категорії за певними визначниками. Таким чином маємо змогу спостерігати класифікації за словесно-асоціативними показниками, за характером мотиву, за загальними композиційними утвореннями тощо. Проте автором не виявлено системного підходу до виокремлення та впорядкування класифікації елементів геометричного орнаменту з різних видів декоративно-прикладного мистецтва на основі їх геометричної структури. Отже, потребують дослідження структурні елементи геометричного орнаменту за їх архетиповими рисами та впорядкуванням, а також визначення типових та унікальних елементів для різних видів декоративно-прикладного мистецтва.

Мета дослідження **2**

Метою дослідження є спроба виявити характерні ознаки орнаментів кожного з видів декоративно-прикладного мистецтва (далі – ДПМ) та систематизувати їх структурні елементи з різних видів ДПМ України.

Методологія та аналіз джерельної бази **3**

Для проведення даного дослідження були використані методи аналізу та порівняння. Аналіз полягає у зосередженні уваги на конкретному орнаментальному ряді та виявленні основних фундаментальних елементів його побудови. Порівняння дає змогу виділити ознаки, властиві для геометричного орнаменту

конкретного виду ДПМ. Абстрагування від сюжетної складової виробу дозволяє виявити найвагоміші типологічні ознаки, що дають змогу виокремити основні типи форм та їхні структурні елементи. За допомогою методу теоретичного узагальнення підведено підсумки дослідження.

Геометричні орнаменти є об'єктом міждисциплінарного дослідження багатьох науковців різних галузей наукового знання. Численні праці дослідників присвячені класифікаціям орнаментів за регіональними ознаками, асоціативно-сюжетними, іконографічними та ін. Проблематиці українського орнаменту, характеристиці його стилістичних та композиційних рис у різних видах декоративно-прикладного мистецтва присвячено праці Е. Біняшевського (1968), О. Босого (2011), А. Гурської (2003), О. Найдена (1989), Ю. Нікішенко (2002), М. Селівачова (2005), Н. Шаповалової та Л. Панченко (2015) та ін. Попри наявність ґрунтовної класифікації елементів орнаменту за їх мотивами, здійсненої М. Селівачовим (2005), жодний з дослідників не приділив достатньої уваги розгляду та системному впорядкуванню структурних елементів геометричного орнаменту за їх архетиповими рисами.

Тож завданням даного дослідження є виявлення типових та унікальних форм структурних елементів геометричних орнаментів з різних спрямувань ДПМ України.

Результати дослідження **4**

В культурі українського народу присутня значна кількість розгалужень декоративно-прикладного мистецтва. А в кожному з розгалужень, у свою чергу, наявні численні способи відображення світогляду за допомогою орнаментальних елементів. Такі елементи можуть набувати подібності в різних спрямуваннях ДПМ, але інколи можуть втілюватись у достатньо унікальні форми, взаємодія яких є властивою виключно для певного розгалуження ДПМ або його регіональних традицій.

Різні види декоративно-прикладного мистецтва дають змогу широко дослідити варіативність елементів, покладених в основу формування орнаментів. У даній роботі аналізувались геометричні орнаменти писанкарства, вишивки, ткацтва та килимарства, різьблення.

Перед аналізом зразків декоративно-прикладного мистецтва варто зазначити, що О. Босий (2011) акцентує увагу саме на загальних композиційних утвореннях та символіці орнаменту, не приділяючи уваги базовим структурним складовим геометричного орнаменту. Н. Шаповалова та Л. Панченко (2015) досліджували схеми побудов геометричного орнаменту та аналізували особливості поєднання елементів в геометричному орнаменті, розглядали основні закони композиційної побудови орнаменту, майже не виокремлюючи структурні елементи як самостійні

зі спробою їх класифікувати. О. Найден (1989) зосереджується лише на розписі, фокусуючись на історичному контексті, витоках та традиціях. А. Гурська (2003) бере до уваги філософію та семантику орнаменту, лише частково торкаючись базових орнаментальних форм. Ю. Нікіщенко (2002) в описі символіки мотивів геометричних орнаментів виокремлює лише основні найпоширеніші конфігурації. Вона ставить основний акцент саме на символіці, а не на упорядкуванні геометричних структур.

Тож, розпочинаючи аналіз структурних елементів геометричних орнаментів з наявних зразків писанкарства, маємо звернутись до джерельної бази, зібраної та оприлюдненої Е. Біняшевським (1968) та виділити множини різних графічних елементів. Зокрема, зауважимо, що згаданий автор розглядав не геометричні характеристики елементів, а їх асоціативні властивості, що позначав як мотиви.

Перший тип виділених нами структурно-геометричних елементів містить варіативний спектр прямих та комбінованих ліній, поєднаних між собою під певними кутами. Ці лінії можуть утворювати геометричні фігури, зиг'заги та підзиг'заги, скісні насічки та риси, гачкоподібні елементи. Особливої уваги заслуговує групування прямих ліній у так звані «решітки», в яких геометричні фігури, утворені поєднанням контурних ліній, текстурно заповнені тими ж лініями або їх нашаруваннями. Решітки утворені перехресним розташуванням скісних рисок, які можуть бути самостійними елементами або заповнювати поля інших фігур.

Зиг'заги представлені ламаними лініями різної довжини та варіативними кутами нахилу. Скісні риси та насічки часто розташовані на однаковому проміжку зі спільним кутом нахилу. Симетричне розташування скісних рисок може утворювати мотив «ялинки». Гачкоподібні елементи даного типу представляють собою ламані лінії зі спрямованими кутастими елементами на кінцях.

Другий тип репрезентує лінії, що поєднують у собі ознаки як ламаних, так і пластичних ліній. Часто він використовується при стилізації об'єктів реального світу. Геометричні форми, утворені такими лініями, також можуть бути повністю або частково текстурно заповненими, що сприяє візуальному виділенню окремих площин або композиційних елементів.

Третій тип (пластичні лінії) представлений варіативними хвилястими лініями різної амплітуди, що можуть існувати як самостійні елементи або заповнювати площину вже існуючих фігур. Умовою приналежності таких ліній і фігур до геометричних зображувальних елементів є наявність чітко вираженої і математично обумовленої закономірності у побудові їх форм.

Четвертий тип елементів орнаменту характеризується кутастими формами. Даний тип поділяється на групи та підгру-

пи, залежно від фігури, покладеної в основу формотворення та способу поєднання цих фігур. Отже, у типологічному групуванні кутастих форм можемо виділити наступні групи:

Група трикутних форм та їх чергування.

Група елементів на основі ромбічних форм складає підгрупу ромбів, зубців, зірок та нашарування ромбів. Два ромби, сполучені між собою сторонами, утворюють зубці; чотири або вісім ромбів утворюють зіркоподібні структури. На основі аналізу численних зразків писанкарства, можемо констатувати, що саме ця група елементів є найбільш вживаною при побудові орнаментальних композицій.

Група комбінованих багатокутних фігур не має чітко визначеної структури і може складатися з поєднання кутастих фігур різної конфігурації.

П'ятий тип характеризується формами, що містять ознаки як кутастих, так і пластичних форм. Даний тип містить у собі групи та підгрупи. Перша група елементів на основі видовженої краплі поділяється на підгрупи: видовжена капля, трилисти, квітки та трикутники. Елемент «трилисти» утворюється за допомогою поєднання трьох видовжених крапель, сполучених між собою гострою видовженою стороною, що направлені під різними кутами. Чотири і більше крапель можуть утворювати форми квіток. Дані трикутники можуть складатися з двох і більше крапель і, в свою чергу, дані подвоєні краплі можуть утворювати більше складні структури, такі як мотив квітки.

Наступною групою є складні фігури, що поєднують у собі ознаки як пластичних, так і гостроконечних форм; а також – гостроконечні овали.

Шостий тип елементів складається з фігур, що мають пластичні ознаки. Даний тип представлений групами овалів та кіл, пластичними спіральними елементами та меандрами. Умовою віднесення цих елементів до складу геометричних орнаментів також виступає наявність чітко визначеної математичної закономірності і точної повторюваності елементів, або їх комбінаторне поєднання у віддзеркалених групуваннях.

Лексикон української орнаментики М. Селівачова (2005) є вагомою джерельною базою багатьох зразків ДПМ. Дослідник надає класифікації елементів і мотивів за словесно-асоціативними, іконографічними ознаками, ознаками стилізації, характером комбінаторики та композиції. Вживаючи поняття «мотиву», мається на увазі мінімальна просторова структура, що становить характерну частину орнаменту. Мотив може визначатися формою елементів, знаків, конкретизованих зображень, які складають візерунок, або особливостями побудови, колориту, фактури.

Досліджуючи зразки *вишивки*, маємо нагоду виділити наступні типи елементів.

1. Елементи на основі прямих ліній. Даний тип елементів складається з ліній та відрізків варіативної довжини та різних кутів нахилу, що можуть існувати самостійно або в складі певного мотиву. Перехресні відрізки можуть утворювати решітки та існувати як самостійний мотив. Ритмічне чергування кутів нахилу відрізків утворюють зиг'заги.

2. Окремо варто виділи поширений для вишивки тип гачко-подібних елементів. Вони представлені здебільшого ламаними спіральними лініями, що закручуються у напрямі одна до одної. Часто попарно симетрично розташовані, або поєднані у ланцюг.

3. Трикутні форми та їх похідні. Елементи на основі трикутників можуть існувати як окремі елементи, розташовані на однакових проміжках один від одного, а можуть поєднуватись між собою, утворюючи більш складні форми методом нашарування або поєднання вершинами.

4. Елементи на основі ромбів. Даний тип елементів включає в себе власне ромб та його варіативні поєднання. Ромб може існувати як самостійний елемент або об'єднуватись у більш складні структури. Таким чином два ромби, поєднані сторонами утворюють «зубці», які так само можуть поєднуватись у «зірки». Також можливе нашарування ромбічних елементів, утворюючи нову гостроконечну форму.

5. Видовжені краплі попарно сполучаються між собою гострою стороною та утворюють мотив «квітів», що складається з поєднання шести або восьми видовжених крапель.

6. Також можуть зустрічатись елементи у вигляді гостроконечного овалу.

Для виробів ткацтва та килимарства визначальним є використання переважно кутастих та гостроконечних форм. Пластичні лінії та форми майже не представлені у даному виді декоративно-прикладного мистецтва. Значна частина елементів дублюються та помножуються, утворюючи симетричні композиції.

При аналізі зразків *ткацтва та килимарства* можна виокремити характерні типи елементів:

1. лінії, що утворюють зиг'заги або паралельні смуги;

2. трикутники та їх поєднання: завдяки своїй структурі трикутні елементи легко комбінуються між собою, ефективно заповнюючи простір поля або фігури;

3. елементи на основі ромбів та їх комбінацій: як і в інших зразках ДПМ, елементи на основі ромбів можуть існувати як самостійно, так і утворюючи більш складні структури (зубці, стрілки, восьмикутні зірки);

4. прямокутні форми: квадрати та прямокутники, що ритмічно чергуються між собою, часто вишикувані в ряди, використовуються для обрамлення всієї композиції або відокремлення однієї частини композиції від іншої;

5. шестикутники;

6 гачкоподібні форми;

7. складні кутасті форми, що утворені за допомогою поєднання більш простих геометричних елементів;

8. окремо варто виділити групу східчастих форм – трикутника та ромба. Основою для даних елементів є названі фігури, проте їх сторони складаються зі східчастих ламаних структур. Дані елементи властиві для ткацтва і килимарства та майже не властиві для інших видів ДПМ.

Для мистецтва *різьблення* характерне поєднання великої кількості елементів на одиницю виробу. Аналізуючи вироби, можна виокремити такі типи елементів:

1. лінії: ламані лінії, мають стрічкову зигзагоподібну будову, часто використовуються для оздоблення країв виробів, щоб підкреслити центр композиції; пластичні лінії в основному виражені у формі хвилі та спіралей;

2. пластичні елементи: кола та напівкола;

3. трикутники та їх варіації: характерним для виробів різьблення є поєднання чотирьох трикутників вершинами в одній точці, утворюючи структуру на кшталт хреста;

4. гостроконечний овал: часто групуються кількістю з шести одиниць та вписуються у коло.

5. комбіновані форми: складні форми, складені з більш простих форм, що мають пластичні, кутасті, або пластично-кутасті ознаки.

Підсумовуючи отримані результати аналізу, можна виділити типові геометричні фігури і їх групування у комбіновані форми, в результаті чого скласти таблицю основних елементів геометричного орнаменту (Табл. 1).

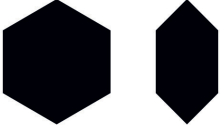

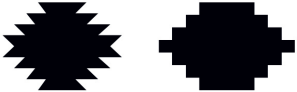
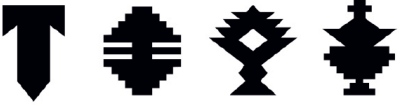

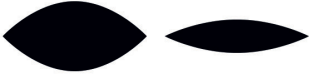

Множину графічних елементів, виділених у процесі аналізу наведених вище різновидів українського декоративно-прикладного мистецтва, можна упорядкувати за допомогою схеми (рис. 1). Графічні елементи по осі «х» розподіляються на лінії та форми. Вертикальна вісь «у» маркує елементи на кутасті та пластичні. Таким чином, згідно зі схемою, елементи умовно поділяються на 6 типів: кутасті лінії (I), поєднання кутастих та пластичних ліній (II), пластичні лінії (III), кутасті форми (IV), комбіновані кутасто-пластичні форми (V) та виключно пластичні форми (VI).

Табл. 1. Основні елементи геометричного орнаменту.

Table 1. Basic elements of geometric ornament.

тип	Група	Підгрупа	Схематичне графічне зображення
I	Лінії кутасті	Зиг'заги	
I		Скісні насічки та риски	
I		Гачки	
I		Решітки	
II	Пластичні лінії	Хвилі, меандри	
		Триквест та інші солярні знаки	
		Спіральні лінії	
III	Лінії комплексного характеру	Поєднання пластичних та кутастих елементів	
IV	Трикутники		
IV	Чотирикутники прості та комбіновані	Квадрат і прямокутники	
		Ромби та паралелограми	
		Зубці та елементи на основі ромбів	

Продовження табл. 1

		Зірки	
		нашарування	
IV	Шестикутники		
IV	Східчасті форми	Східчасті трикутники	
		Східчасті ромби	
IV	Складні багатокутні фігури		
V	Форми на основі кола та овалу	Кільця та півкола	
V		Кола, овали	
V		Гостро-конечний овал	
VI	Елементи на основі видовженої краплі	Видовжена крапля	
		Трилисти	

		Квітки	
		Комбінації подвоєних крапель	

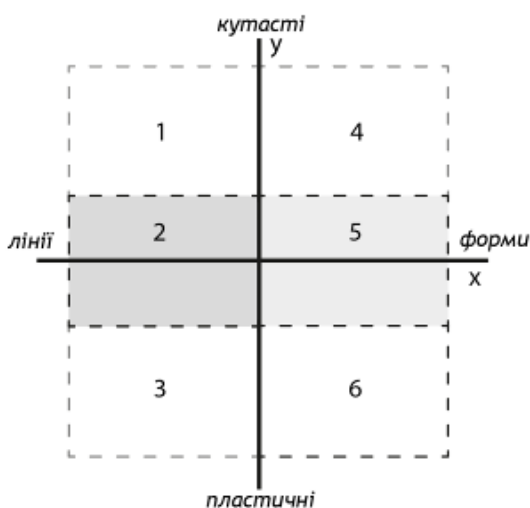

Рис. 1. Схема розподілу елементів геометричних орнаментів.

Fig. 1. Scheme of the distribution of elements of geometric ornaments.

Як результат, можемо констатувати, що геометричні елементи, а саме – скісні насічки та риси, зіг'заги, трикутники, ромби, зірки – є типовими і зустрічаються у всіх розгалуженнях декоративно-прикладного мистецтва України. Натомість геометричні фігури і форми на основі їх групувань, такі як східчасті ромби та східчасті трикутники, є властивими виключно для ткацтва та килимарства. Поеднання лекальних форм і кутів, а також елементи на основі краплі і гострокутних овалів є властивими виключно для писанкарства.

Наукова новизна та практична значимість дослідження

5

Наукова новизна дослідження полягає у складенні типології елементів геометричного орнаменту на основі аналізу широкої бази зразків різних видів декоративно-прикладного мистецтва; а також – у встановленні типовості та унікальності тих чи інших видів елементів для різних видів декоративно-прикладного мистецтва.

Висновки **6**

В результаті дослідження встановлено, що елементи геометричного орнаменту можна розділити на 6 типів, які поділяються на групи та підгрупи.

I тип. Кутасті лінії (зигзаги, скісні риси, гачки, решітки).

II тип. Пластичні лінії: хвилі, меандри, триквест та інші солярні знаки, спіральні лінії.

III тип. Лінії комплексного характеру.

IV тип. Кутасті форми:

1. трикутники;
2. чотирикутники прості та комбіновані: (*квадрати, прямокутники, ромби та паралелограми, зубці та елементи на основі ромбів, зірки, нашарування*);

3. шестикутники;

4. східчасті форми (*східчасті ромби, східчасті трикутники*);

5. складні багатокутні фігури.

V тип. Пластичні форми:

1. кільця та півкола;

2. кола, овали;

3. гостроконечний овал.

VI тип. Комбіновані пластично-кутасті форми:

1. елементи на основі видовженої краплі (*видовжена крапля, трилисти, квітки, трикутники*).

Отже, найбільш типовими елементами, що репрезентують одразу кілька спрямувань ДПМ України, варто вважати скісні насічки та риси, зигзаги, трикутники, ромби та зірки. Вони зустрічаються у зразках всіх розгалужень декоративно-прикладного мистецтва України.

Список бібліографічних посилань

- Біняшевський, Е. В. (1968). *Українські писанки*. Мистецтво.
- Босий, О. В. (2011). *Міф, символ, орнамент: історія, символіка та композиція української орнаментики*. Данилюк В. Г.
- Гурська, А. С. (2003). *Мова та графіка українського орнаменту*. Альтернативи.
- Найден, О. С. (1989). *Орнамент українського народного розпису: витоки, традиції, еволюція*. Наукова думка.
- Нікішенко, Ю. І. (2002). Символіка окремих геометричних орнаментів української вишивки. *Наукові записки НаУКМА: Теорія та історія культури*, 20–21, 76–81.
- Селівачов, М. Р. (2005). *Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія)*. Редакція вісника «АНТ».
- Шаповалова, Н. В., & Панченко, Л. Л. (2015). Дослідження орнаментів в науково-дослідній роботі студентів фізико-математичних спеціальностей ВНЗ. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 17, 117–125.

References

- Biniashevskiy, E. V. (1968). *Ukrainski pysanky* [Ukrainian Easter eggs]. *Mystetstvo* [in Ukrainian].
- Bosyi, O. V. (2011). *Mif, symbol, ornament: Istorii, symbolika ta kompozytsiia ukrainskoi ornamenti* [Myth, symbol, ornament: History, symbolism and composition of Ukrainian ornamentation]. Danyliuk V. H.
- Hurska, A. S. (2003). *Mova ta hramatyka ukrainskoho ornamentu* [Language and grammar of Ukrainian ornament]. *Alternatyvy* [in Ukrainian].
- Naiden, O. S. (1989). *Ornament ukrainskoho narodnoho rozplysu: Vytoky, tradytsii, evoliutsiia* [Ornament of Ukrainian folk painting: Origins, traditions, evolution]. *Naukova dumka* [in Ukrainian].
- Nikishenko, Yu. I. (2002). Symbolika okremykh heometrychnykh ornamentiv ukrainskoi vyshyvky [Symbolism of individual geometric ornaments of Ukrainian embroidery]. *NaUKMA Research Papers. History and Theory of Culture*, 20–21, 76–81 [in Ukrainian].
- Selivachov, M. R. (2005). *Leksykon ukrainskoi ornamenti* (*ikonohrafiia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia*) [Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology)]. Redaktsiia visnyka "ANT" [in Ukrainian].
- Shapovalova, N. V., & Panchenko, L. L. (2015). Doslidzhennia ornamentiv v naukovo-doslidnii roboti studentiv fizyko-matematychnykh spetsialnostei VNZ [The study of ornaments in the research work of students of physical and mathematical specialties of universities]. *Bulletin of the Cherkasy University. Series: Pedagogical Sciences*, 17, 117–125 [in Ukrainian].